

Ivan Șmeliov și tragedia despărțirii de Rusia

Cecilia Maticiuc

Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași

This article examines the circumstances which precede the emigration of the Russian writer Ivan Shmelev in 1922, proven by the correspondence he had written in 1921. The author experiences the tragedy of his 25-year old son's loss, who had been arrested by the Bolsheviks and shot without trial. Shmelev alleviated the hardship of being separated from his son by the means of a literary work full of religiosity, a writing meant to recompose the image of a deep and true Russia, „The Saint Russia”, which the writer dearly carried in his soul.

În contextul evenimentelor de după 1917 din Rusia zguduită de violențe, când toți cei care se opuneau ori doar erau bănuți că s-ar fi putut opune bolșevicilor erau suprimați ca „dușmani ai poporului”, mulți dintre scriitorii, artiștii și filosofii ruși au ales, cu durere, calea emigrării. Astfel se constituie „primul val” al emigrației, cu apogeul în 1922, format atât din intelectualii expulzați de către autorități, cât și din cei care aleg să părăsească Rusia: filosofi religioși (Nikolai Berdiaev, Serghei Bulgakov, N. Losski, Semion Frank, Lev Șestov, L. Karsavin ș.a.), artiști (F. Șaliapin, V. Nijinski, Serghei Rahmaninov, Igor Stravinski, Ilia Repin) și scriitori (Ivan Bunin, Arkadi Avercenko, Konstantin Balmont, Zinaida Hippus, Boris Zaițev, Aleksandr Kuprin, Aleksei Remizov, Marina Țvetaeva, Vladimir Nabokov, Ivan Șmeliov). Fiecare dintre aceștia are propria poveste a emigrării, însă elementul comun tuturor este suferința despărțirii de Rusia, sentiment care nu se va atenua în timp și care îi va însoți pe tot parcursul vieții.

Dintre scriitorii ruși, Ivan Șmeliov este printre cei mai puțin cunoscuți la noi, unde s-a tradus doar un roman al său – *Omul din restaurant*, scris în anul 1911 și tradus în limba română cu titlul *Chelner*¹. Scrierile lui din perioada emigrației sînt în continuare necunoscute cititorului român; de altfel, editarea lor în Rusia a început abia după 1990.

Pentru Șmeliov, împrejurările care l-au determinat să plece din Rusia au reprezentat o experiență mult mai dureroasă decît a altor emigranți din perioada respectivă. Înainte de a se despărți de patrie și de Moscova lui iubită, a fost obligat să se despartă de unicul fiu, pe care îl iubea mai mult decît orice. Fiul său, Serghei, în vîrstă de 25 de ani, făcuse parte din armata țaristă, cu gradul de sublocotenent. În toamna anului 1920, pe cînd se afla, bolnav de tuberculoză, în

¹ Romanul, în traducerea lui Mihail Leicand și a lui Emil Sauter, a apărut în 1962 la Editura pentru literatură universală, București.

spitalul din Feodosia (Crimeea), a fost arestat, iar în ianuarie 1921 a fost împușcat fără judecată. Și nu a fost singurul, în climatul de violență generalizată din perioada respectivă, când, de altfel, represiunea și abuzurile erau abia la început.

Șmeliiov nu a fost vreun opozant al regimului nou instalat, vreun contrarevoluționar, ci, dimpotrivă, el și-a manifestat entuziasmul pentru revoluția din 1917. Corespondența scriitorului indică faptul că, în absența acestui episod tragic în viața lui, el n-ar fi părăsit Rusia. În 1920 a avut ocazia să plece din țară cu toată familia, împreună cu grupul generalului Vranghel, însă nu a găsit puterea pentru asta, iar ulterior a cumpărat o casă în Alușta, unde plănuia să locuiască împreună cu soția și cu fiul său. Șmeliiov a plecat din Rusia în noiembrie 1922, la Berlin (ca urmare a invitației lui Bunin). După două luni, se stabilește la Paris, unde rămîne pînă la moartea sa, în 1950. Împrejurările morții se află în strînsă legătură cu sentimentul religios, care se accentuase după pierderea fiului; aflat în pelerinaj, scriitorul moare de infarct la mănăstirea ortodoxă rusă Acoperămîntul Maicii Domnului din Bussy en Othe, în apropiere de Paris. În toată perioada petrecută departe de țară, Șmeliiov a sperat să se întoarcă în Rusia și „s-a întors” abia în anul 2000, când cenușa lui și a soției au fost aduse și îngropate la Moscova, în Mănăstirea Donskoi, lîngă mormintele rudelor.

Correspondența păstrată din anul 1921 îl arată pe Șmeliiov în ipostaza de tată care, timp de o jumătate de an, caută cu disperare informații despre locul în care se află fiul său și îi scrie cîteva scrisori lui Anatoli Vasilievici Lunacearski, ministrul de atunci al Culturii, în care îl roagă să-l ajute să-și găsească fiul. Aceste scrisori au o încărcătură emoțională foarte puternică, ce îl impresionează pe Lunacearski, fiind documente ale zbuciumului trăit de scriitor în ultimul an petrecut în Rusia devenită ostilă. În același timp, scrisorile sînt documente ale realității sovietice nou întemeiate. Pe lîngă șocul pierderii, Șmeliiov trăiește deruta în care îl aruncă acest eveniment tragic. Vrînd să înțeleagă de ce a fost împușcat fiul său, el vrea să priceapă, în același timp, noua orînduire, pe care nu o respinge și în care își manifestă încrederea. Se pare că el nu era conștient de monstruoșitatea regimului care se instala atunci în țară, de vreme ce presupune că împușcarea fiului a fost o greșeală sau o întîmplare și afirmă că nu a văzut nimic rău în puterea sovietică. Și nu pare să fi făcut asemenea afirmații pentru a cîștiga bunăvoința lui Lunacearski, de vreme ce ulterior, în septembrie 1921, îi scrie același lucru lui Veresaev.

Șmeliiov este convins că fiul său nu purta nici o vină, de vreme ce „nu a fost nici activist, nici dușman. A fost doar un om nevinovat, liniștit, bolnav, suferind” și „nu avea pe conștiință nici o picătură de sînge, nici o singură lacrimă”. Ceea ce nu știe tatăl îndurerat este că aceste criterii morale, universal valabile, nu mai funcționează în noua orînduire. Obiectivul suprem îl reprezintă acum stîrpirea dușmanilor revoluției. În acest sens, este cît se poate de relevant răspunsul pe care

Îl dă Mihail Ivanovici Kalinin (președintele Comitetului Central) în data de 25 mai 1921 la scrisoarea lui Lunacearski, atunci când este rugat să-l ajute pe Șmeliov:

E puțin probabil să-l putem ajuta în privința fiului, pentru noi sînt clare cauzele împușcării, a fost împușcat pentru că în momentele critice ale revoluției, sub cuțitul revoluției nimeresc adesea în rîndul contrarevoluționarilor și simpatizanții ei. Ceea ce nouă ne pare atît de simplu și de clar, Șmeliov nu va putea înțelege niciodată².

După ce află că Serghei a fost ucis, lui Șmeliov îi rămîne numai dorința de a afla data morții fiului și îi caută mormîntul. În lipsa acestor informații, multă vreme el refuză să creadă că fiul a pierit și speră în continuare, chiar și după plecarea lor din Rusia, că acesta trăiește și că va apărea, așa cum rezultă dintr-o scrisoare adresată în 1922 nepoatei sale, I.A. Kutîrina:

Sîntem în Berlin! Dumnezeu știe pentru ce. Am fugit de propria suferință. În zadar... Eu și Olia avem sufletul zdrobit și ne chinuim fără rost... Și chiar dacă vedem pentru prima dată străinătatea, asta nu ne impresionează. Sufletul mort nu are nevoie de libertate... Așadar, voi merge, probabil, la Paris. Apoi voi vedea orașele Ghent, Ostend, Bruges, iar apoi voi vedea Italia într-o lună sau două. Și – Moscova! În Moscova este moartea. Poate voi merge în Crimeea. Mă duc să mor acolo. Da, acolo. Avem acolo o casuță. Acolo ne-am despărțit de comoara, de bucuria noastră, de viața noastră... – de Serioja. L-am iubit atît de mult, atît de mult și l-am pierdut atît de groaznic. O, dacă s-ar face o minune! O minune, vreau o minune! E un coșmar faptul că mă aflu la Berlin. Pentru ce?³.

Tragedia pe care o trăiește Șmeliov (la care se adaugă foametea și lipsurile teribile care secătuiuau întreaga Rusie) îl aruncă într-o depresie pentru care nu vede altă soluție decît plecarea în străinătate. „Pentru mine, Moscova este un loc pustiu”, „Crimeea înseamnă suferință” îi scrie lui Vikenti Veresaev, căruia îi

² În original: «Но вряд ли чем можно ему помочь по делу его сына, для нас ясны причины расстрела его сына, расстрелян, потому что в острые моменты революции под нож революции попадают часто в числе контрреволюционеров и сочувствующие ей. То, что кажется так просто и ясно для нас, никогда не понять Шмелеву» (Шмелёв 2000: 305).

³ În original: «Мы в Берлине! Неведомо для чего. Бежал от своего горя. Тщетно... Мы с Олей разбиты душой и мыкаемся бесцельно... И даже впервые видимая граница - не трогает... Мертвой душе свобода не нужна... Итак, я, может быть, попаду в Париж. Потом увижу Гент, Остенде, Брюгге, затем Италия на один или два месяца. И - Москва! Смерть - в Москве. Может быть, в Крыму. Уеду умирать туда. Туда, да. Там у нас есть маленькая дачка. Там мы расстались с нашим бесценным, нашей радостью, нашей жизнью... - Сережей. - Так я любил его, так любил и так потерял страшно. О, если бы чудо! Чудо, чуда хочу! Кошмар это, что я в Берлине. Зачем?» (И. Шмелёв, *apud* Михайлов 2000: 4).

mărturisește că nu mai poate trăi în Rusia, unde i s-a luat totul, de aceea trebuie să înceapă o altă viață. Cel mai important aspect, de care scriitorul devine conștient, este că s-a petrecut cu el o schimbare spirituală, în urma căreia vede totul cu alți ochi, într-un fel nou și are o altă perspectivă asupra lumii. Înțelege cu durere că nu mai poate să scrie în Rusia, unde îi lipsește însuflețirea, liniștea și chiar Dumnezeu:

Am pierdut totul. Totul. L-am pierdut pe Dumnezeu și ce fel de scriitor mai sînt eu acum, dacă l-am pierdut chiar și pe Dumnezeu. Ori cu literă mare, ori cu literă mică – Dumnezeu (Dumnezeu) – el îi este necesar scriitorului, neapărat necesar. Viziunea asupra lumii construită pe o bază religioasă este o condiție fără de care nu există opera.

Pentru mine, nici Moscova nu mai există. Și am iubit-o. Dar nu mai pot să scriu, gândurile îmi sînt împrăștiate. Puteri nu mai am. Fiindcă nu mai pot să scriu ca înainte. Voi scrie într-un fel nou, dacă voi scrie. Ajunge cu introducerile.

Am în adîncul sufletului viitoarea mea operă, dar o voi scrie în afara Rusiei sau nu o voi scrie deloc. Sînt bolnav. Da, sînt bolnav. Sînt bolnav de durere⁴.

În vara anului 1923, Șmeliiov împreună cu soția sa, Olga, hotărăsc să nu se mai întoarcă la Moscova în viitorul apropiat. Scriitorul își găsește drept unic sens al vieții faptul de a povesti lumii ce s-a petrecut în Rusia. Prima carte scrisă în emigrație este epopeea (denumită astfel de către scriitor) *Soarele celor morți*. Deși nu amintește nicăieri despre fiul pierdut, această carte este încărcată pînă la refuz de o suferință care se extinde asupra întregului univers, fapt semnalat de istoricul literar din emigrație Ivan Lukaș într-un mod pe cît de concis, pe atît de sugestiv:

Despre ce este cartea lui I.S. Șmeliiov?

Despre moartea omului rus și a pămîntului rus.

Despre moartea ierburilor și a animalelor ruse, a livezilor ruse și a cerului rus.

Despre moartea soarelui rus.

Despre moartea întregului univers, – atunci cînd a murit Rusia – despre soarele mort al celor morți...⁵.

⁴ În original: «Я все потерял. Все. Я Бога потерял и какой я теперь писатель, если я потерял даже и Бога. С большой ли, с малой буквы - бог (Бог) - он нужен писателю, необходимо нужен. Мироощущение на той или иной религиозной основе - условие, без чего нет творчества. Для меня и Москвы уже нет. А любил я ее. Но, знаете, я не могу писать, - мысли вразброд. Силы нет. Ибо не то, не по-прежнему я могу писать. По-новому буду, если буду. Довольно вступлений. Я имею в душе свое, будущее, произведение, но я его напишу не в России - или не напишу вовсе. Я болен. Да, я болен. Горем болен» (Шмелёв 2000: 308).

⁵ În original: «О чем книга И. С. Шмелева? О смерти русского человека и русской земли. О смерти русских трав и зверей, русских садов и русского неба. О смерти русского солнца. О смерти всей вселенной, - когда умерла Россия - о мертвом солнце мертвых...» (И. Лукаш, *apud* Михайлов 2000: 4).

Despre această carte, Aleksandr Soljenișin spune într-un eseu că reprezintă prima mărturie adevărată despre bolșevism, văzut ca o cauză a extincției lumii: „Există oare în literatura rusă o carte mai cumplită decât aceasta? Aici se află o întreagă lume care piere, și împreună cu ea suferă animalele și păsările”⁶, iar Thomas Mann o spune și mai direct: „Citiți, dacă aveți curaj”⁷.

Durerea despărțirii de fiu și de Rusia împarte în două viața lui Ivan Șmeliov și, în același timp, marchează o schimbare de viziune a scriitorului asupra creației literare. Suferința îl aruncă într-o moarte sufletească, însă aceasta este urmată de o renaștere spirituală. Durerea nu va dispărea niciodată, dar se va sublima într-o operă care immortalizează chipul cel adevărat al Rusiei și care vibrează de credință.

Noua Rusie devenise ostilă, de aceea scriitorul a fost nevoit să se îndepărteze fizic pentru a o vedea în întregime, fără imperfecțiunile care i-au fost puse pe chip: „petele, zgîrieturile, semnele de vărsat”. Asemenea altor scriitori din emigrație (Boris Zaițev, autorul romanului *Călătoria lui Gleb*, și Ivan Bunin, laureatul Nobel din 1933, autorul *Vieții lui Arseniev*), el încearcă să regăsească chipul cel adevărat al Rusiei, pe care îl reconstituie în câteva romane autobiografice cu un conținut profund religios, în care amintirea Rusiei, cu frumusețea ei, este filtrată prin sufletul unui copil – *Pelerinajul* (1931-1948) și *Anno Domini* (1933-1948). Despre aceasta din urmă Șmeliov spune: „În această carte, eu arăt chipul Sfintei Rusii, pe care o port în inima mea”. De altfel, aproape toată emigrația rusă, care reprezintă o „Rusie în miniatură” (Zinaida Hippus) devine păstrătoarea și continuatoarea culturii naționale, afirmând datoria de a păstra tradițiile umaniste afirmate de Pușkin, Tolstoi și Dostoievski în condițiile în care aspectele caracterului național sînt refuzate scriitorilor rămași în țară. Așadar, despărțirea lor de Rusia se produce doar în sensul îndepărtării în spațiu.

Bibliografie

Агеносов, В.В. «История русской литературы. XX век», Дрофа, Москва, 2007.

Волкова, Н.Б. (ed.), «Последний мой крик – спасите!...», РГАЛИ, Русская книга, Москва, 1996.

Михайлов, Олег, «Реквием», в «Солнце мертвых», Изд-во Согласие, Москва, 2000.

Сорокина, Ольга, «Московиана. Жизнь и творчество Ивана Шмелева», Московский рабочий, Москва, 1994.

Солженицын, Александр, «Иван Шмелёв и его *Солнце мёртвых*», в Иван Шмелёв, «Солнце мертвых», Москва, 2002.

Шмелёв, Иван, «Переписка», в «Солнце мёртвых», Изд-во Согласие, Москва, 2000.

⁶ În original: «Страшной этой книги – есть ли в русской литературе? Тут целый погибающий мир вобран, и вместе со страданием животных, птиц» (Солженицын 2002: 312).

⁷ În original: «Читайте, если у вас хватит смелости» (Манн, *apud* Михайлов 2000: 5).